

Semantiikan periaatteet

Nykystrukturalistien keskusteluissa ei juuri kuule mainittavankaan semantiikkaa, sillä kuvitellaan, että se on epäsystemaattista ja strukturalistisille metodeille sopimatonta. Kuulee vieläpä usein väitettävän, että semantiikka ei kuulu kielitieteeseen, vaan että se tutkii semantista systeemiä, joka vain liittyy kieleen, mutta on ehkä lähinnä psykologiaa tai filosofiaa. Tämä on huolestuttavaa professori Ullmannista, joka aloittaa kirjansa¹ seuraavasti: »Semantics, the theory of meaning, is the youngest branch of modern linguistics». Pelkän muodon tutkiminen sallii lingvistien päästä entistä täsmällisempiin, 'matemaattisempiin' tuloksiin, mutta kaventaa alaa arveluttavasti. Uusien teorioiden soveltaminen saattaa olla vaikeam-

paa semantiikkaan kuin fonologiaan, mutta sen ei vielä tarvitse merkitä sitä, että soveltaminen olisi mahdotonta.

Pelko semantiikkaa kohtaan on osittain ymmärrettävääkin. Jo tieteenhaaran nimi on kauan ollut epämääräinen; kuka on käyttänyt nimitystä *sematology*, *semasiology*, kuka *sémantique* tai *merkitysoppi*. Rajatkaan eivät ole selvät: merkitysoppia voidaan pitää kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen rajatapauksena. Kosketuskohtia on myös psykologiaan, sosiologiaan, antropologiaan jne. Mutta eivät ne ole pelkästään pelottavia. Voi toivoa, että niistä tulisi suorastaan hedelmällisiä.

Ullmann on käsittääkseni ottanut tehtäväkseen esitellä tämän tieteenhaaran tähänastiset saavutukset sekä muo-

¹ STEPHEN ULLMANN *The Principles of Semantics* (Sec. Edition, London 1959).

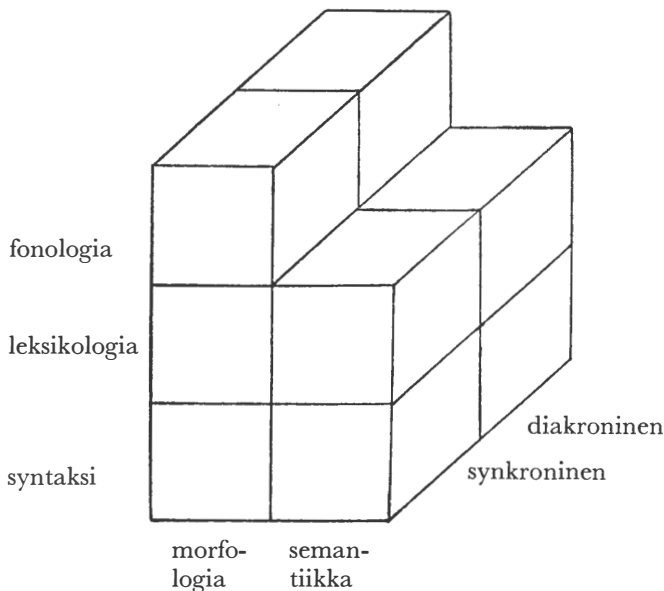
toilla niiden pohjalta joitakin yleisiä periaatteita ja työhypoteeseja, jotka osoittavat tietä tulevalle tutkimukselle. Kirjasta saa paljon vihjeitä, mutta vasta arvaamattoman työn jälkeen. Yksinkertaisuus ja selvyys eivät ole tekijän suurimpia avuja. Mutta kuten sanottu, aihekin on epämääräinen, ja keskitien löytäminen subjektiivisten ja mielikuviuksellisten mielipiteiden välistä on työstä.

Ennen varsinaiseen asiaan ryhtymistä tekijä tarkastelee semantiikan suhdetta filosofiaan ja sitten sen asemaa kielitieteessä. Tällä vuosisadalla on kaksikin filosofian suuntausta pohdiskellut semanttisia kysymyksiä. Toinen on loogisen positivismin haara, filosofinen semantiikka, jota on myös nimitetty termillä *semiotic*, toinen on varsinkin Amerikassa levinnyt ns. *general semantics*. Kummankin tavoitteena on ollut kielen tekeminen täsmällisemmin ilmaisevaksi sekä taistelu abstraktioiden ja muiden salakuoppien väärinkäyttöä vastaan. Miten nämä Ogdenin, Richardsin ja Korzybskin mietteet liittyvät kielitieteesseen? Ogdenin—Richardsin peruskolmio, Bühlerin puhetilanne, joka on symbolin, signaalin ja symptomien vuorovaikutus, Bloomfieldin puhetilanne, joka on sarja ärsykeitä ja reaktioita, kaikki tämä liittyy kenties läheisestikin semantiikkaan. Mutta erot ovat suuret. Pääasia on, että pidetään mielessä kielen epäloogisuus; sen systeemiä ei käy rinnastaminen tieteen kielen loogiseen systeemiin, kuten niin monet loogikot kaikkina aikoina ovat toivoneet voitavan tehdä. Kieli on epäyhdenmukainen, synkronisestikin katsoen labiili; sen dynaamisia, tunneperäisiä aineksia ja epäloogisuuksia ei voi olla ottamatta huomioon. de Saussure palautti synkronisen kielentutkimuksen arvoonsa; psykologia on tullut yhdistäväksi silmukaksi lingvistiikan ja logiikan välille tutkimalla ajatuskulkuja ja tiedostamistapahtumia. Kieli ei ole enää passiivi apuväline vaan aktiivi voima, joka muotoilee ja muovaa käsitteitämme

ja henkisiä toimintojamme ennen aavistamattomassa määrin.

Kielessä voidaan erottaa kolme tasoa: fonologia, morfologia ja syntaksi. Näin tehtäessä ei kuitenkaan jää sijaa semantiikalle. Bloomfield yritti jakaa kielen kahtia, fonologiaan ja semantiikkaan, mutta sellainen jako laajentaisi semantiikan yli tavallisten rajojen eikä selvittäisi mitään. Ullmann on tehnyt jaon, joka pohjautuu Ogdenin—Richardsin kolmioon, de Saussuren *significans—significatum* -kaksijakoisuuteen sekä ajan ja paikan vaikutukseen. Selitys, joka jakoon johtaa, on monimutkainen, joten referoin sitä vain lyhyesti. 'La langue' on symboliengrammijärjestelmä, joka on varastoituneena kieltä puhuvan yhteisön jäsenten aivoihin. 'Engrammi' tarkoittaa ärsykkeen aivoihin jättämää pysyvää piirtoa; se on tarpeen vaatiessa aktualistettavissa puhunnaksi. Äänneiden jättämiä piirtoja sanotaan foneemeiksi, merkityksikköjen jättämät muodostavat sanatonta, ja syntagmoiksi sanotaan symboleja, jotka järjestävät sanojen keskinäiset suhteet, asettavat ne määrääkaavoihin. On siis kolme engrafista tasoa: fonologinen, leksikologinen ja syntaktinen. Foneemilla ei ole Januksenkasvoja, mutta sekä leksikologia että syntaksi voidaan jakaa edelleen kahtia, morfologiaan ja semantiikkaan. Kolmiulotteiseksi tämän jaon tekee aika: semantiikassakaan ei synkronista ja diakronista näkökantaa voi täysin erottaa toisistaan. Tässä työhypoteesissa ne asetetaan alustavasti vaihtoehtoisiksi. Oheinen kaavio antaa selvän käsityksen siitä mistä on kyse.

Ensimmäisenä tarkastelun kohteena on deskriptiivinen semantiikka, ensimmäinen kysymys on sana ja sen autonomia. Sanan määritelmiä ja määrittelijöitä voi löytää loputtomasti. Siksi on hauska tutustua Ullmannin ryhmitteilyyn; hän käsittelee kuusi eri asennoitumista sanaan. Esittelen ne lyhyesti tässä. Ensiksi fonologinen tarkastelutapa. Bühlerin vertauskuvan mukaan sanalla on

tietty 'fonemaattinen leima'. Foneemit seuraavat toisiaan määräjärjestyksessä; tavun ja sanan ns. kanoninen muoto on selvästi rajattavissa; foneemin muuttaminen toiseksi ympäristön pysyessä muuttumattomana muuttaa sanan koko merkityksen. Vokaalisointu ja sanapaino edelleen rajaavat sanaa. Leksikaalista morfologiaa tutkiville nousee eteen kaksi kysymystä: voidaanko pitää samaan sanaan kuuluvina paradigman kahta erivartaloista muotoa (*olen* — *lienen*, *hyvä* — *paras*)? Toisaalta: voidaanko tarkkaan määrittää yhdyssanan ja sanaliiton ero? Selviä ratkaisuja rajatapauksista ei ole. — Kolmas tarkastelutapa on merkitysopillinen. Tämä yleisin, varhaisin ja kirjoittajan mielestä pulman ytimeen parhaiten tunkeutuva on käsitys sanasta ajatusyksikkönä, pienimpänä erillisenä merkitysyksikkönä, Bloomfiel-din kuuluisana määrittämisensä: minimum free form. Syntaktisen morfologian pulmat ovat jokseenkin samanlaisia kuin leksikaalisen, paradigman eri muodoille vain ilmestyvät eri lauseopilliset funktiot; lisäpulmana on partikkelien ja suffiksien ero ja yhtäläisyys. Toisin sanoen

on päätettävä, ovatko analyyttisten kielten erilliset partikkelit rinnastettavissa synteettisten kielten prefikseihin ja suffikseihin vai onko niitä pidettävä erillisinä sanoina, siitä huolimatta että niiden ainoa merkitys on lauseopillinen. Syntaktisen semantiikan kannalta taas voidaan päätyä vaikkapa kolmikulmaiseen formulaan: annettu merkitys — annettu äänneryhmä — äänneryhmien keskinäiset suhteet. Näin ollen siis sanan kieliopillista merkitystä eli sen funktiota lauseessa ei voida pitää erillään sen ns. leksikaalisesta merkityksestä. — Kuudes eli viimeinen kirjan käsittelemä tarkastelutapa on strukturalistinen. de Saussuresta lähtien sanaa on yhä enemmän alettu tarkastella systeemin osana. Hänen mukaansa systeemin elementit saavat todellisen arvonsa vasta erilaisuudesta tai vastakohtaisuudesta toisiin elementteihin nähden. Esimerkiksi ranskan sana *mouton* 'lammas' eroaa englannin sanasta *mutton* 'lampaanliha', jolla on rinnallaan toinen, nim. *sheep* 'lammas'. Synonyymeja voidaan yrittää löytää fonologias-ta saadulla substituutiomenetelmällä: struktuurin, lauseen merkityksen py-

syssä muuttumattomana yhtä sanaa muutettaessa on löydetty synonyymi.

Mitä vastustusta on sanan käsittäminen autonomiseksi yksiköksi herättänyt? — Puhunnan tasolla foneettisen ilmiön eli sanan erottaminen toisesta on vaikeaa, metanalyytiset tapaukset (esim. *a napron* 'esiliina' > *an apron*) osoittavat, ettei sanaraja ole ehdottoman pysyvä. Edelleen on oltu huolestuneita 'pseudosanoista' eli partikkeleista: mitä ne oikein ovat, jos eivät ole sanoja? — Paljon suuremman pulman eteen joudumme kontekstiteorian partaalla, toisin sanoen kun rupeamme pohtimaan sitä, kuinka paljon lause- ja asiayhteys sitoo sanaa. Koska sana on symboli, sillä on kuitenkin suhteellinen vapautensa: missä hyvänsä yhteydessä se esiintyykin, se symboloi jotakin tuon systeemin ulkopuolella olevaa. Tämä tulee joskus selvästi esille kontaminaatiotapauksen sattuessa. Siis virtuaalissa tilassa olevan sanaengrammin ja aktuaalistuneen sanan välillä oleva 'semanttinen kuilu', kuten Ullmann sanoo, on verrattomasti leveämpi kuin virtuaalisen ja aktuaalistuneen fonologisen, morfologisen tai syntaktisen elementin välillä. Toisin sanoen, virtuaalissa tilassa sana on suhteellisen vapaa, mutta kun se aktuaalistetaan, se joutuu lukemattomien eri tasojen osaksi, ja lause- ja asiayhteys auttavat ratkaisevasti sen 'kanavoimisessa'.

Seuraavaksi siirrymme Ullmannin mukana tarkastelemaan *m e r k i t y k-*

s e n funktiota. Sehän on selvä: puhuja haluaa ilmaista kuulijalle jonkin asian käyttämällä apunaan symbolia. Puhuja ja kuulija voidaan yhdistää; saadaan tuttu suhde nimi—sisältö—ihminen, joista viimeinen kuuluu puhunnan, la parolen, symboli taas kielen, la languen piiriin. Tärkeää on edelleen muistaa symbolin kahdet kasvot, *significans* ja *significatum*. Jotta päästäisiin käyttökelpoiseen määritelmään, tarvitaan vielä lisää täsmennyistä. On epäselvää, viittaako *significatum* (*signifié*, *designatum*, *signatum*) ulkopuoliseen maailmaan (= referent), vai sitä vastaavaan tajunnansisältöön (= *thought or reference*). Gombocz on hylännyt koko termin ja ottanut käyttöön yksinkertaisen kahtiajaon nimi—sisältö (*name—sense*), josta käy ilmi, että mihinkään ulkopuoliseen ei viitata. Tästä pääsemmekin seuraavaan täsmennykseen, ymmärrämme nyt semanttisen tilanteen: *m e r k i t y s* on nimen ja sisällön dynaaminen, resiprookkinen *s u h d e*. Mutta se, mihin viitataan, on yhä määritelmän ulkopuolella. de Saussure ei tehnyt selväksi eroa esineen ja käsitteen välillä, mutta Ogdenin ja Richardsin teorian kulmakiviä on se, että suhde symbolin ja tarkoitteen välillä on oletettu, epäsuora. — Annettakoon taas kaavan valaista asiaa. Lingvistin tehtäviin kuuluu tutkia symbolin ja käsitteen, siis nimen ja sisällön suhdetta; kolmion muut sivut jäävät psykologin ja loogikon tutkittaviksi.

thought or reference (tajunnansisältö)

Siitä, kuinka erisnimet sopivat tähän kaavaan, on paljon keskusteltu. Ullmann sanoo, että ne liittyvät tämän kirjan alueeseen vasta muuttuessaan appella-

tiiviksi. Sitä ennen niiltä puuttuu sisältö, sillä ne ovat kuin leimoja, puhtaasti identifioivia. Rajanylitykset kumpaankin suuntaan ovat tavallisia; appellati-

vin kehittyminen erisnimeksi on spezialistumisprosessin äärimmäistapaus.

Erittelyn päätyttyä tekijä tarkastelee, mihin positiivisiin saavutuksiin näistä määrittelyistä voi päästä. Perinnäisen, analyttisen semantiikan on katsottu olevan atomistisuuden umpikujassa. Humboldtin ja sittemmin de Saussuren enteilemän kokonaisnäkemysten pohjalta tuntuu päästävän hedelmällisiin tuloksiin. Ensi satona on merkityskenttäteoria. Toisaalta taas de Saussuren esittämä *significans—significatum* -polaarisuus on tuntunut olevan synteettisen semantiikan perusesteitä. Tämä ristiriita jäi »Cour-sissa» ratkaisematta, mutta kuitenkin siinä tehtiin ero syntagmaattisten ja assosiativisten suhteiden välillä. Geneveläisen seuraajat ovat selventäneet jakoa ja osoittaneet, että kenttäteoreetikkojen huolestuminen on aiheetonta, ristiriita on sovittavissa. Jokaisen nimen ympärille kertyy assosiaatioverkko. Osa assosiaatioista johtuu nimien samankaltaisuudesta, osa siitä, että nimi liittyy läheisesti toiseen ajallisesti tai paikallisesti. Tällainen kahtalainen verkko ympäröi myös sisältöä, ja näin siis jokaisesta symbolista lähtee neljä eri assosiaatiokenttää, joiden erilaisia yhdistelmiä analogia tasoittelee.

Seuraavan kappaleen otsikkona Ullmannilla on 'Yksinkertainen merkitys'. Kuitenkin hän puhuu siinä siitä, miten moninaiset asiat vaikuttavat merkitykseen. Juuri tässä kappaleessa hän selvästi osoittaa, miten merkitys ei voi olla yksinkertainen. Se on nimen ja sisällön suhde, ja kumpikin osapuoli vaikuttaa siihen omalla tavallaan. Nimi on sovinnainen, sillä ja käsitteellä ei ole mitään luonnollista yhteyttä. Tästä seuraa tietysti merkityksen, suhteen sovinnaisuus, jota osoittaa synkronisesti polysemian mahdollisuus, diakronisesti kielellisen muutoksen mahdollisuus, pankronisesti eri kielten erilaiset nimitykset samalle asialle ja päinvastoin. Nimen sovinnaisuus on sen ominaispiirre; poikkeuksina ovat motivaatiotapaukset.

Motivaatiota on kolmea lajia: foneettista (*molskis*), morfologista (*kuusi-kko*) ja semanttista (*vuoren juuri*), mutta vain foneettinen on suorassa yhteydessä ulkomaailmaan, kaksi muuta koostuvat sovinnaisista osista.

Suhteen toisen osapuolen, sisällön, silmäänpistävin ominaisuus on sen epämääräisyys, rajattavuusvaikeus. Tämä johtuu abstraktioprosessista, jolla käsitteet muodostetaan. Sisältö on siis *a v o i n*, valmis vastaanottamaan täydennystä; joku puhuu suorastaan eri vyöhykkeistä, jotka ympäröivät ydintä, joku taas sädekehästä, josta assosiaatiokanavat johtavat ulos. Abstraktien ilmauksien sisältö on kaikkein epämääräisin — useita fiktioita on mahdoton ajatella syntyneiksi ilman kieltä. Tämä on tietysti johtanut lukemattomiin spekulointeihin siitä, onko kieli ajatuksen vaate vai ruumis. — Epämääräisyys voi johtua myös *i l m a i s t a v a n* epäselvistä rajoista, ajateltakoon esimerkiksi värikskaalaa tai ruumiinosia. Kielen talouden kannalta tällainen sisällön joustavuus ja liikkuvuus on edullista, onhan tämä selvänä erona ns. kulttuurikielten ja primitiivisten kielten välillä.

Nimen ja sisällön suhdetta ei voi kuvitella ilman emotionaalista ainesta. Tunnepuoli on yhtä olennainen kuin tiedollinen puoli. Eri sanoissa ja tilanteissa näiden kahden suhde vain vaihtelee. Miten nämä affektiset ainekset suhtautuvat semantiikan jäsentelyyn? Emotionaaliset lisäsävyt ovat puhunutta, parolea, mutta synonyymien erilaiset tunnesävyt kieltä, *languea*. Toinen kahtalaisuus kielessä on sisäisten ja ulkonaisten tekijäin vastakkaisuus. Ulkonaisilla tekijöillä tarkoitetaan lainojen, arkaismien, murteellisuuksien, slangilmauksien evokatiivista vaikutusta: kaikkialla ne muistuttavat mieleen varsinaisen ympäristönsä tai tyyliilajinsa. Bally on käyttänyt näistä elementeistä nimitystä 'effets d'évocation d'un milieu'. Ne ovat pääosaltaan, mutta eivät kokonaan emotionaalisia. Vielä on muistettava nimen ja sisällön kahtalai-

suus: nimellä ei sinänsä ole emotionaalista vaikuttamismahdollisuuksia; se tarvitsee tuekseen sisällön. Sisältö taas kykenee affektiseen toimintaan ilman nimen apua. Vihdoin sana foneettisesta ekspressiivisyydestä. Tunnesävyyn ja kielellisen ilmeikkyyden suhde on kumppaanin suuntaan vaikuttava: mitä affektisempi sanan merkitys on, sitä selvemmin tulemme tietoisiksi sen ilmeikkyydestä ja päinvastoin.

Tuntuu kaiken tämän jälkeen vaikealta puhua yksinkertaisesta merkityksestä. Niinpä Ullmann siirtyykin tarkastelemaan monimerkityksisyyttä. Bally on jakanut kahtia tekijät, jotka vastustavat yksinkertaista nimi—sisältö -suhdetta. 'Dystaksia' käsittää kaikki tekijät, jotka pyrkivät estämään lausetta muodostumasta yhtenäiseksi, 'polysemia' taas käsittää kaiken, mikä vastustaa monosemiamia. Jälkimmäinen voidaan jakaa kahdessa erässä käsiteltäväksi: monella nimellä on sama sisältö, toisaalta yhdellä nimellä on monta sisältöä.

Kun monella nimellä on sama sisältö, on kyseessä synonyimia. Jyrkästi ottaen synonyymeja ei oikeastaan ole kuin ehkä jossakin tieteellisessä terminologiassa, muut ovat pseudosynonyymeja. Niistä toiset ovat sellaisia, että ne voi keskenään vaihtaa jossakin, mutta ei jokaisessa tilanteessa (*help-aid-assistance*), toiset taas ovat synonyymeja asialliselta, mutta eivät emotionaaliselta kannalta (*liberty-freedom*). Synonyymiset tai pitäisi kai sanoa pseudosynonyymiset systeemit vaihtelevat suuresti saman kielen historian eri vaiheissa. Esimerkiksi vulgaarilatinan synonyymivarasto on hämmästyttävästi köyhempi kuin klassisen: vain *bellus* ja *formosus* jäivät henkiin ryhmästä *pulcher, formosus, lepidus, bellus, venustus*. Beowulfissa on 37 sanaa 'sankaria' merkitsemässä, seitsemäntoista 'merta'. Nykyenglannista tuskin niitä löytää. Yhtä kiintoisaa on tietysti tarkastella eri kielten synonyymikasautumien suuntaa: Aymará-intiaaneilla on 209 sanaa 'perunalle', ja aasialainen ratsastajakansa tarvitsee sato-

ja hevosen nimityksiä. Synonyymisen systeemin sanojen sisältöjen kesken muodostuu assosiativisia ryhmiä, joista aiheutuu kahdenlaisia muutoksia: formaalisia ja semanttisia. Edellisistä kontaminaatioista on hyvänä esimerkkinä ranskan *haut*, joka tulee latinan sanasta *altum*, mutta on saanut *h:*nsa saksan *hoch*-sanan vaikutuksesta. Semanttisella tasolla muutos on joko assimiloivaa tai dissimiloivaa. Edellinen tarkoittaa sitä, että jos jokin synonyymeista muuttaa merkitystään, se vetää mukaansa muitakin, kuten on tapahtunut esim. ranskan murteissa: sekä *maison* että *hôtel* ovat saaneet merkityksen 'keittiö'. Dissimilaatio on niin yleinen ilmiö synonyymien kesken, että Bréal antoi sille nimen 'loi de répartition', 'jakautumislaki'. Synonyymien runsaus on kielen ylellisyyttä, johon ei ole varaa. Kilpailu on kova. Jokin onnistuu pääsemään suosioon, muut unohtuvat ikuisiksi ajoiksi.

Polysemia alkaa vähitellen. Samaa sanaa käytetään ensin hieman eri yhteyksissä, käytöt etäännyvät toisistaan, ja vivahteista on tullut eri merkityksiä. Polysemia on semanttisen analyysin pääkohde. Miten Urban sanookaan: »Se tosiasia, että jokin merkki voi tarkoittaa yhtä asiaa lakkaamatta tarkoittamasta toistakin, että suorastaan ehtona sen ilmeikkyydelle toisen asian ilmaisemisessa on sen esiintyminen myös toisen asian merkkinä, juuri se tekee kielestä tiedon välineen». Tämä merkitysten kasautuminen voi tietysti johtaa kohtalokkaisuinkin epäselvyyksiin. Näistä sekaanuksista on ranskalainen lääkäri Littré aikoinaan käyttänyt attribuuttia patologinen. Patologinen tilanne syntyy, kun samalle nimelle kehittyy kaksi vastakkaista merkitystä, jotka voivat esiintyä samassa ympäristössä. Tätä yritetään parantaa ortografisin keinoin, erilaista taivutusta käyttämällä tai, jos muu ei auta, hylkäämällä sana kokonaan. Kaksi vastakkaista merkitystä voi säilyä hengissä samanaikaisesti, jos ne esiintyvät eri sosiaalisissa kerrostumissa, jotka eivät

helposti vaikuta toisiinsa. Tällaisia eri sosiaalisten piirien vierekkäisyyksiä oli esimerkiksi pakanuuden ja kristillisyyden rinnakkaiselo; nykyään ehkä on syntymässä vastaava venäläisen ja neuvostoliittolaisen sanaston välille.

Homonymia on vuosisatamme suosituimpia tutkimuksen kohteita. Sen tutkimisessa päästään täsmällisiin tuloksiin, se valaisee kieltä sisältäpäin paljonkin, ja se tukee kaikkein parhaiten käsitystä sanojen sovinnaisuudesta. Vain suhde polysemiaan on liukuva: sanat, jotka alkuaan ovat kuuluneet yhteen, ovat eronneet niin kaus toisistaan, että ne käsitetään homonyymeiksi (esim. engl. *flower* 'kukka', *flour* 'jauhot'). Toinen tie homonymiaan on kahden eri sanan samaan suuntaan käyvä äänneellinen kehitys. Käännöslainat ovat homonymian kolmas lähde. — Sanojen yksitavuisuus lisää tietenkin kovasti homonyymien lukumäärää; niinpä englannissa on arvioitu olevan 1600—2000 homonyymia, kun laskuista on jätetty pois puhtaasti kielipiilliset tapaukset (*round* 'kierros', 'pyöreä'). Homonymian diakronisen taustan löytää äännehistoriasta. Englanti ja ranska, joissa esimerkiksi espanjaan ja italiaan verrattuna on tapahtunut paljon nopeampia ja laaja-alaisempia äänne muutoksia, ovat tulvillaan homonyymeja.

Deskriptiivisen katsauksensa lopuksi tekijä ihastelee syntyneitä systeemiä. Se on ehjä ja joustava kuin de Saussuren šakkipeli ja liittyy kiinteästi niin fonologiseen, morfologiseen ja syntaktiseen systeemiin kuin ajankohdan murre- ja sosiaaliseen rakenteeseen.

Ennen siirtymistään historiallisen semantiikan esittelyyn Ullmann koettaa selvittää, onko synkroninen ja diakroninen välttämättä pidettävä erossa toisistaan, niin kuin de Saussure vaati. Vastaus on melkein heti valmiina: ei semantiikassa, päinvastoin niiden vuorovaikutus osoittautuu sangen hedelmälliseksi. Assosiativisten voimien olemassaoloa on vaikea todistaa deskriptiivisin keinoin,

ja niin semanttinen muutos antaa synkroniselle tilanteelle valaisua. Edelleen: patologiasta parannutaan diakronisin keinoin. Kolmanneksi: polysemia sotii menetelmien liian jyrkkää erottamista vastaan. Valaisevana esimerkkinä menetelmien yhdistämisen hyödyllisyydestä voisi olla von Wartburgin selvitys lounaisranskalaisesta *gat* 'kukko' ja *gat* 'kissa' -sanojen yhteentörmäyksestä ja sen seurauksien torjumisesta. Murteittain 'kukko' ilmaistiin sanoilla *vicaire* ja *faisan*, jotka Gilliéronin synkronisen tulkinnan mukaan ilmestyivät näyttämölle vasta törmäyksen tapahtuessa. Mutta von Wartburg väittää näiden affektisten synonyymien olleen käytössä murteessa jo aikaisemmin ja sitten tarpeen tullen ehättäneen pelastamaan tilannetta. Tälle uudelle näkökohdalle on Albert Secheyne antanut nimen 'parole organisée', joka lähtee diakronisen ja synkronisen leikkauskohdasta.

de Saussure tähdensi edelleen sitä, että synkroninen lingvistiikka käsittelee systeemejä, diakroninen yksikköjä. Onko tähän vastakohtaan löydettävissä ratkaisua semantiikan alalla? Humboldtin, Husserlin ja de Saussuren muovaamalta henkiseltä pohjalta lähteneet ns. kentäteoreetikot olivat valmiit irrottamaan tutkimuksensa kokonaan semantiikasta, nimittäin silloisesta traditionaalisesta. Ipsenin näkemyksen mukaan merkityskentät ovat sanaryhmiä, joiden sanat liittyvät samaan käsittepiiriin ja joutuvat muodollisen ja funktionaalisen assimilaation alaisiksi. Porzigin kentät ovat *koira—haukkua* -tyyppejä, Jollesin taas sellaisia pareja kuin *vasen—oikea*. Mutta merkittävin »kentäteoreetikoista» ja jyrkimmin siihenastisesta semantiikasta irti sanoutuva on Jost Trier, jonka kentät kattavat koko sanaston. Hänen oppisänsä Weisgerber haluaa erottaa käsitteopin omaksi tieteenhaarakseen. Ullmannin mielestä näin tehtäessä pannaan liaksi painoa kolmion yhdelle kuumalle (reference) ja kielen intellektuaalisille aineksille ohi emotionaalisten ja esteet-

tisten funktioiden. Kielen vaikutus käsitteiden syntyyn on tunnustettu tosiasia, mutta sisältö on »puolimatkan krouvi» kielen ja epäkielellisen välillä, eikä sitä ole syytä käsitellä semantiikan ulkopuolella. Juuri kenttäteoriassa kaksi näkökantaa voivat yhtyä. Täysin staattisia systeemejä ei ole olemassa. Toisaalta kehityksessä kentän kokonaisuus tuntuu pitkin matkaa. 'Umgliederung', uudelleenryhmittely on tässä avainasemassa oleva periaate. Kieli on kuin hitaasti muuttuva virta; siitä voi tehdä synkronisia poikkileikkauksia, kuta tiheämpään, sitä selvemmän kuvan saa koko kehityksestä. Niinpä isoiloiva diakroninen semantiikka voi saada täydennykseksen systemaattisen diakronisen semantiikan, kuten äännehistoriaa täydentää fonologisten systeemien historia.

Historiallisen semantiikan tutkimuskohde on tietenkin merkityksen muutos. Muutosten luokittelu edes jotensakin täsmällisesti ja tulevaa tutkimusta kenties auttavasti tuottaa vaikeuksia. Ullmann onkin omistanut 50 sivua kirjastaan erilaisten luokittelutapojen esittelylle. Ennen sitä hahmotetaan jonkinlainen kuva muutokseen johtavista syistä.

Wundtista lähtien on ollut tapana rinnastaa semanttinen muutos äänteenmuutokseen. Niillä on yksi yhteinen rakenteellinen piirre: kumpikin on muutos kielijärjestelmän yksiköissä. Yhteistä morfologistenkin muutosten kanssa on rakenteen kannalta se, että kumpikin voi vaikuttaa joko sanavartaloihin tai sanamuodostukseen. Mutta morfologiassa on analogia äänteenmuutosten seurauksia tasoitava tärkeä tekijä; semantiikassa sillä on vähäinen merkitys. Erot äänteenmuutokseen verrattuna ovat selvät. Sana voi pitää edellisen sisältönsä, useatkin, samalla kun se saa uusia, mutta äänteenmuutoksessa lopputulos on uusi äänne ja vanha häviää. Tietoinen muutos on paljon yleisempi semantiikan kuin äänneopin alalla. Semantiikassa ei myöskään ole vastakohtaa vähittäisen ja äkillisen muutoksen välillä. Muutos ei siinä

koskaan ole vähittäinen, vain sen kiteytyminen vähitellen parolen kautta languen käyttöön.

Syitä, jotka viime kädessä aiheuttavat merkityksen muutoksen, Ullmann luettelee kymmenen: pejoratiiviset tendenssit, referentti eli tarkoitteen kehitys historian kuluessa (sulasta täytekyneään), nimen tarve uuden esineen ilmestyessä, taiteellinen luomisen ilo, tabu, eufemismi, lauseyhteyden vaikutus (ransk. *ne pas*), erikoisryhmän käyttöön joutuminen, kehitys konkreettisesta abstrakseen ja viimein naapurikielen semanttinen jäljittely. Nämä syyt voivat vaikuttaa erikseen tai useat yhtäaikaa. Asiaa mutkistaa muutoksen kaksiosaisuus: sen synty toisaalta ja leviäminen toisaalta johtuvat eri tekijöistä. Edelleen on otettava huomioon yleiset ehdot, joita täytyy olla olemassa, jotta muutos voisi syntyä. Sellaisia ovat esimerkiksi uuden sukupolven suorittama äidinkielen omaksuminen, sisällön epämääräisyys, puheen polysemanttinen luonne, sanaston »avonaisuus» ja alttius täydennyksille. Yleisten ehtojen ja äärimmäisten syiden keski-vaiheilla kasautuvat nimien ja sisältöjen ympärille assosiaatioverkostot. Ne eivät ole muutosten välitön syy, mutta ovat kyllä niiden tarvitsema varasto.

Syyt ovat varsin moninaiset, joten mitään yhtenäistä kaavaa niille ei ole helppo keksiä. Kahteen etevään teoriaan Ullmann kuitenkin viittaa. Meillet erottaa kolme eri syytä, jotka johtavat rinnakkaisiin tuloksiin, mutta joilla ei ole geneettisesti mitään yhteistä. Ensinnäkin on lingvistiset syyt, siis syntagmaattisista suhteista johtuvat (*ne pas*). Historiallisiksi Meillet nimittää syitä silloin, kun esine tai asia muuttuu, vaikka nimi pysyy. Kolmas ja laajin syyryhmä ovat sosiaalisesta kerroksesta toiseen siirtymisen aiheuttamat. Tämä on hänen tärkein ryhmänsä. Selvästikin Meillet'tä askarruttivat enemmän viime käden syyt kuin muutoksien psykologinen tausta. Hänen teoriaansa täydentääkin tässä suhteessa sopivasti Sperberin esittämä. Hän kuvaa

uuden merkityksen vakiintumisen tapahtuvaksi neljässä vaiheessa: 1) uuden merkityksen esiintyminen määräympäristössä, 2) välivaihe, jossa uusi merkitys usein esiintyy, assosiaatiot voimistuvat, 3) riippumaton esiintyminen erilaisessa ympäristössä, 4) kahden merkityksen välisen yhteyden katkeaminen. Tullakseen satunnaisesta tavalliseksi uudistuksen täytyy voittaa huomattavia vastuksia, ja siihen tarvitaan voimaa. Voiman lähteeksi Sperber väittää affektisuutta. Se vaikuttaa kahdella tavalla: affektisen aihepiirin sanat pyrkivät laajempaankin käyttöön (ekspansio), toisaalta tuollainen piiri vetää puoleensa neutraalejakin sanoja (attraktio). Sperber ei aseta emotionaalisuutta vain yhdeksi kategoriaksi monien joukkoon, kuten teki mm. Wundt, vaan osoittaa affektisten vaikutusten yllättävän laajan ulottuvuuden. Sittemmin tätä käsitettä on vielä avarrettu ja se on saatu siten pätevämmäksi: Schmietering nimittää hallitsevaksi voimaksi käsitettä 'predominant trends of thought'.

Semanttinen materiaali on niin rikasta ja vaihtelevaa, että sitä on mahdoton tarkastella ilman jonkinlaista kehystä. Nykytutkimuksessa on kolme päävirtausta, affektisten vaikutusten tutkiminen, rinnakkaisten kehitysten analyysi ja kenttäteoria. Paras luokittelu olisi sellainen, joka sopisi kaikille näille perustaksi. Kaikki ne edellyttävät asiain katsomista laajaa taustaa vasten. Vanha kunnon loogis-retorinen jako, joka juontuu Aristoteleesta Paulin kautta Walpoleen, jakaa muutokset merkityksen supistumisiin, laajentumisiin ja siirtymiisiin. Tämä on niin puhtaasti muodollinen luokittelu, ettei se auta kuin etymologioisijaa, joka saattaa sen avulla aavistella, minkälaisia muutoksia voi olettaa tapahtuvan. Se ei selitä mitään todellista eikä hiukkaakaan valaise taustaa. Vastakohtana tälle tulosten luokittelulle on geneettinen, joka taas jakautuu kahtia, kausaaliseen ja funktionaaliseen. Syistä on jo ollut puhe, mutta funktio-

naalinen luokittelu on kiintoisa, joskin Ullmannilla oudon epäselvästi esitelty.

Funktionaalisen luokittelun lähtökohdanta on tietenkin de Saussure sekä ajatus merkityksestä nimen ja sisällön välisenä suhteena. Lopulliseen kaavaan on päästy neljän vaiheen kautta. Wundt on tähdentänyt sitä, että merkityksen muutoksen voi parhaiten ymmärtää sen välitöntä taustaa vasten; hän on soveltanut semantiikkaan vanhan kaksiosaisen assosiaation samankaltaisuuden ja läheisyyden vaikutuksesta. Vihdoin hän on tähdentänyt assimiloivien ja komplisoivien voimien rinnakkaista toimintaa ja tutkinut jälkimmäisiä ansiokkaasti. Seuraava vaihe on Schuchardt, joka on 'sana ja asia' -metodin isä. Asia on hänen mukaansa primaari ja pysyvä; sana liittyy siihen ja pyörii sen ympärillä. On neljänlaista historiaa; asian, sanan, nimityksen (Bezeichnung) ja merkityksen, ja näistä kaksi ensimmäistä ovat absoluuttisia, muut relatiivisia. Nimitys ja merkitys tarkoittavat samaa suhdetta, mutta eri suunnilta. Nimitys, siis sanasta asiaan, on primaaria, niin kuin puhe on primaaria käsittämiseen nähden. Kolmannen lisän tuo Roudet, joka on pyrkinyt luokittelemaan semanttisen uudistuksen funktionaalisesti. Hän ei tuntenut termejä significans ja significatum, vaan käytti jokseenkin samaan tapaan käsitteitä 'mot' ('sana') ja 'idée' ('idea'). Semanttisen muutoksen juuret ovat aina yksilön pyrkimyksessä saattaa implisiittinen ajatus eksplisiittiseksi. Idearyhmiä vastapäätä on sanaryhmiä, jotka ovat assosiaatioiden kautta muodostuneet. Muutos tapahtuu, kun nämä kaksi eri tasoa joutuvat ristiriitaan, sana luiskahtaa merkityksestä toiseen assosiaatiokenttien suomien mahdollisuuksien rajoissa, kun tarve vaatii.

Gombocz on näistä tehnyt synteetin, pyrkinyt yhdistämään diakronisen luokittelun ja synkronisen merkityksen analyysin. Ja tämän pohjalta Ullmann esittää nykyisen luokittelunsa, joka on lyhyesti seuraavanlainen:

- A Semanttiset muutokset, jotka johtuvat kielellisestä konservatiivisuudesta (esineen tai idean kehitys)
- B Semanttiset muutokset, jotka johtuvat kielellisestä uudistuksesta

I. Nimen muutos

- a) sisällöt samankaltaisia (esim. metaforat)
- b) sisällöt läheisesti toisiinsa liittyviä (pars pro toto)

II. Sisällön muutos

- a) nimet samankaltaisia (kansan-etymologia)
- b) nimet läheisesti toisiinsa liittyviä (lauseen sanojen vaikutus toisiinsa)

III. Komplisoituneet muutokset (usea tekijä vaikuttaa yhtäaikaan)

Tästä selviää siis, että muutoksien avulla voidaan rekonstruoida assosiaatio-tausta ja päinvastoin tausta auttaa ymmärtämään muutokset geneettisesti. Assosiaatioverkostot ovat virtuaalisia, yhteisön tajunnassa eläviä, ja kun uudistus ilmestyy, se tuntuu jokaisesta aavisteltulta, luonnolliselta.

Esimerkit, joita Ullmann teoriansa soveltamiseksi käyttää, ovat valaisevia. Niistä käy ilmi, että jaottelu on joustava eikä sulje pois emotionaalista puolta, niin kuin voisi luulla. Esimerkiksi kohdan I a) samankaltaisuus voi olla joko aineellista, emotionaalisesti koettua tai synesteettistä. Ei ole myöskään unohdettu muutokseen tarvittavaa energiaa; affektiset vaikutukset antavat alkusysäyksen, analogia auttaa leviämässä. Tämän jaon jälkeen Ullmann esittelee vielä Sternin suorittaman, jonka pääasiallinen ero hänen omaansa verrattuna on, että se on empiirinen eikä deduktiivinen. Termit ovat hieman erilaiset, mutta loppujen lopuksi nämä kaksi jaottelua kattavat jokseenkin tarkoin saman kentän, mikä seikka kenties osoittaa kummankin pätevyyttä.

Historiallisen semantiikan käsittelyn lopuksi kirjoittaja nostaa esiin vanhan kiistakysymyksen semanttisista laeista. Lakien etsijöillä on ollut kaksi erityistä kannustinta: luonnontieteiden arvostus ja äännelait. Wundt haaveili turhaan foneettisten ja semanttisten ilmiöiden paralleeliudesta, Antoine Thomas totesi, että juuri lait tekevät fonetiikasta tieteen, mutta että ne puuttuvat semantiikasta eikä niitä siitä ehkä koskaan löydykään. Schuchardt moitiskeli sekä sokeiden äännelakien kannattajia että epäuskoisia, mutta yhä näiden kahden lingvistiikan haaran epäsymmetrisyys valoi skeptisyyttä monen mieleen. Zupitza kuitenkin vuosisadan alussa väitti, että semanttiset lait ovat kyllin tunnettuja ja että tarvitaan enää niiden soveltamista käytäntöön. Ja neljäkymmentä vuotta myöhemmin Leo Spitzer totesi, ettei kukaan ole koskaan edes ajatellut semanttisten lakien esittämistä. Tämä osoittaa mielipiteiden sekavuuden. Jespersen sanoi, että on olemassa universaaleja ajatuslakeja, jotka kuvastuvat merkitysten muutosten lainalaisuudessa, mutta merkityksen tutkimus ei ole kovastikaan edistynyt niiden selville saamisessa. — Joitakin pieniä yksittäisiä lakeja alkaa selvitä. Esimerkkinä diakronisesta voi mainita Gustav Sternin paljastaman: englannin adverbit, jotka olivat saaneet merkityksen 'nopeasti' noin vuoteen 1300 mennessä, kehittyivät aina merkityksensä käsitettä 'heti'. Aivan toisenlaisen lain on hahmottanut Sperber: jos jonakin ajanjaksona jokin idearyhmä on niin vahvan tunnevoittoaikaisesti latautunut, että siitä aiheutuu yhden sanan piirin laajeneminen ja merkityksen muuttuminen, voidaan odottaa, että useat samaan ryhmään kuuluvat sanat myös muuttavat merkitystään. Tämä on esimerkki ns. pankronisesta laista: se ei rajoitu määräkieleen eikä sillä ole myöskään aikarajaa. Tästä johdutaankin jo viimeisen luvun alueelle, se nimittäin käsittelee tulevaisuuden alaa, pankronista semantiikkaa.

Nimitys pankroninen ei ole täsmällinen, mutta termit 'universaali', 'yleinen' tai 'vertaileva' ovat jo muussa käytössä, joten tähän de Saussuren antamaan nimitykseen on tyytyminen. Port Royal -kielioppi, joka ilmestyi v. 1660, on kuuluisa yritys esittää yleisiä periaatteita lähinnä latinan pohjalta. Historiallinen ja vertaileva kielitiede saattoivat moiset yritykset huonoon huutoon, mutta Humboldt haaveili deduktiivisen asemesta induktiivisesta yleisestä kieliopista, joka perustuisi eri kielten vertailuun. A. Marty koetti fysiologisesta foneetikasta ja kielifilosofiasta saada apua yleisten säännönmukaisuuksien formulointiin. On yritetty muodostaa yleisiä äännelakeja; Meillet pyrki tekemään eron 'luonnollisten' ja 'erityisten' äänne muutosten välillä. Morfologian alalla eri kielten vertailu on osoittautunut hedelmälliseksi; ranskan verbi-muodot ovat joutuneet uuteen valoon, kun on tarkasteltu samoja ilmiöitä saksassa, slaavilaiskielissä, armeniassa jne. Mutta yleistyksiä ei voi tehdä. Jokin tendenssi voi olla luonnollinen, spontaani, laajalle levinnytkin olematta kuitenkaan universaali.

Systeemin rakentamiseen on vielä pitkä matka: ei ole, millä sen täyttää. Mutta sen verran on selvää, että pankroninen metodi kuuluu 'le langagen' piiriin, siis kieleen mahdollisimman yleispiirteisenä. Tutkimus kohdistuu joko

pankronisiin piirteisiin tai tendensseihin. Miten semantiikka? Pansynkronisessa semantiikassa on kenttäteorialla tulevaisuus. Pandiakronisesta tutkimuksesta saamme pienen käsityksen Ullmannin omasta analyysistä, jonka hän on liittänyt kirjansa päätteeksi. Hän on tutkinut synesteettisiä kielikuvia erikielillä 1800-luvun runoilijoilla ja paljastanut yleiseksi laiksi sen, että siirtyminen attribuutista 'kuvan keskukseen' eli pääsanaan on usein myös alemmasta aistimuksesta hienompaan siirtymistä. Esimerkiksi *pistävä ääni* (kosketus — kuulo), *lämmön väri* (kosketus — näkö). En tiedä, kuinka luotettavaa materiaalia lingvistisiin tutkimuksiin runous on, sillä siinähän muoti näyttelee tärkeä osaa. Tulos, olkoonkin sitten enemmän stilistiikkaan liittyvä, on kiintoisa.

Toisen painoksen loppuun on liitetty lyhyt katsaus viimeaikaisiin tapahtumiin. Siinä tulevat mainituiksi Wittgensteinin esittämä merkityksen 'operationaalinen määrittely', informaatio- ja kommunikaatioteoriat, se, kuinka Whorf'in käsitykset lingvistisestä systeemistä ideoiden ja ajatusten muovaajana tulevat lähelle Weisgerberin teorioja. Tekijä lausuu myös huolestumisensa siitä, että fonologit ja muut muodontutkijat ovat hylänneet semantiikan. Katsaus osoittaa vain sen, että Ullmann tietää, mitä parhailaan tapahtuu.

AULI HAKULINEN